

УДК 371.134:91

ФОРМУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ

©Борисенко К.Б.

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

Інформація про авторів

Борисенко Катерина Борисівна: ORCID: 0000-0002-7435-6857 k.borysenko@physgeo.com;
старший викладач, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина майдан Свободи 4,
61022, Харьков

У статті аналізуються проблеми формування професійної компетентності майбутнього вчителя географії, шляхом організації навчального процесу, що забезпечує становлення і розвиток спеціальних компетентностей, розкрита технологія формування спеціальних компетентностей, визначена роль педагогічної та польової практик у цьому процесі. За основу взята компетентнісна модель фахівця. В роботі надано ґрунтовний аналіз наукових джерел з проблематики дослідження, висвітлені процедурні аспекти формування спеціальних компетентностей, сутність ключових понять, їх складових та обґрунтовано застосування певних форм і методів для досягнення цілей навчального процесу в класичному університеті. Наголошується на тому, що вчитель залишається ключовою фігурою в передачі знань та соціального досвіду молодим поколінням, тому від рівня його компетентності в результаті залежить якість навчання і виховання. До перспектив дослідження є пропозиція віднести розробку технології формування окремих компетенцій в межах кожної навчальної дисципліни навчального плану на пряму підготовки «Географія».

Ключові слова: Компетентність, компетентнісний підхід, технологія формування професійних (спеціальних) компетенцій

Борисенко К.Б. «Формирование специальных компетентностей в процессе профессиональной подготовки будущих учителей географии»

В статье анализируются проблемы формирования профессиональной компетентности будущего учителя географии, путем организации учебного процесса, обеспечивает становление и развитие специальных компетенций, раскрыта технология формирования специальных компетенций, определенная роль педагогической и полевой практики в этом процессе. За основу взята компетентностного модель специалиста. В работе предоставлено основательный анализ научных источников по проблематике исследования, освещены процедурные аспекты формирования специальных компетенций, сущность ключевых понятий, их составляющих и обосновано применение определенных форм и методов для достижения целей учебного процесса в классическом университете. Подчеркивается, что учитель остается ключевой фигурой в передаче знаний и социального опыта молодым поколением, поэтому от уровня его компетентности в результате зависит качество обучения и воспитания. К перспективам исследования является предложение отнести разработку технологии формирования отдельных компетенций в рамках каждой учебной дисциплины учебного плана направления подготовки «География».

Ключевые слова: Компетентность, компетентностный подход, технология формирования профессиональных (специальных) компетенций

Borisenko K.B. «Formation of special competencies in the process of professional training of future teachers of geography»

This article analyzes the formation problems of professional competence of future teachers of geography, through the educational process organization that ensures the formation and development of special competencies. Technology of specialized competences defined the role of

educational and field practice in the process has been disclosed. Workflow based on the competence model of professional. The article provided a detailed analysis of scientific sources on research problems. The work highlighted procedural aspects of special competences formation, the essence of key concepts and their elements. The use of certain forms and methods for achieving the goals of the educational process in the classical university has been justified. It is emphasized that the teacher remains the key figure in the transfer of knowledge and social experience to the younger generation, therefore the quality of education and upbringing depends on the level of his competence as a result. The prospects of the research are the proposal to attribute the development of technology for the formation of certain competences within each academic discipline of the curriculum for the direction of preparation "Geography".

Keywords: Competence, competence approach, professional technology of (special) competences

Актуальність дослідження і постановка проблеми . Сучасний стрімкий політичний, технологічний, соціальний розвиток світу ставить на порядок денний нові проблеми для науки та практики. Інтеграція України в світову систему освіти вимагає якісної перебудови процесу професійної підготовки фахівців. Україна виступає, як рівноправний учасник планетарного діалогу цивілізацій, носієм високої та самобутньої культури. Освітній процес у всіх типах навчальних закладів відчуває певну переоцінку концептуальних засад, цілей, завдань, змісту. Різноманітність типів освітніх установ (школи, ліцеї, гімназії, коледжі тощо) і застосовуваних технологій передбачає зміну підготовки сучасного фахівця-географа, формування у нього потреби безперервної самоосвіти та актуалізації своїх знань у практичній діяльності.

Підвищення якості освіти є однією із актуальних проблем не тільки для України, але й для всієї світової спільноти. Рішення даної проблеми пов'язані з модернізацією та переорієнтацією змісту освіти. Мета освіти співвідноситься з формуванням спеціальних компетентностей в науках. Тому важливим кроком на шляху до побудови свідомого та кваліфікаційного фахівця є здійснення перебудови в структурі та змісті програм, індивідуальних та робочих планів ВНЗ. Досліджувана тема є актуальною як в теоретичному так і в практичному аспектах, спеціальні компетентності майбутнього вчителя географії потребують конкретних методичних обґрунтувань та рекомендацій.

Аналіз досліджень і публікацій. В умовах формування суспільства побудованого на знаннях постійно збільшуються в обсязі вимоги до професійної та спеціальної підготовки фахівців. Теоретичною базою для даного дослідження є роботи таких науковців, як Н. М. Бібік, Л. І. Зеленської, В. П. Корнеєва, П. О. Масляка, М. В. Муніч, О. В. Тімець, П. Г. Шищенко та ін. Проблема компетентностей розглядають та вирішують вітчизняні та зарубіжні автори. Розвитку професійно-педагогічної компетентності присвячені праці В. О. Адольфа, В.М. Введенського, В. П. Бездухова, О. І. Гура, Н.В. Кузьміної, А. К. Маркової, С. В. Мішина, Л. М. Мігіної та ін. В напрямку даного дослідження слід приділити увагу роботам фахового географічного характеру, а саме моделюванню професійної діяльності вчителя та його особистих якостей (В. О. Болотов, Б.С. Гершунський, В. В. Серіков, В. О. Сластенін, А. І. Щєбаков та ін.)

Дж. Равен – англійський вчений встановив, що вчитель, який працює планомірно, ефективно, володіє здібністю розмірковувати про особистість учнів та піклуватися про їх вдосконалення, помічати, прогнозувати і зважати на реакцію учнів, показувати свої власні передбачення та системи цінностей, власні думки, плани тощо, оволодівають здатність розібратися і активізувати зовнішні соціальні фактори, що здебільшого локалізують педагогічну діяльність [6].

На думку Н. С. Єрьоміної та Т. К. Щербакової спеціальні компетенції вчителя географії потрібні для формування географічних знань у школярів, що потребує володіти програмою, географічними знаннями (не тільки в галузі географічної освіти, але і галузі географічної науки), активно налагоджувати міжпредметні зв'язки. Спеціальні компетенції

вчителя можуть в окремих випадках включати участь в авторських колективах, для чого потрібно матеріали, редагувати їх і пілотувати на експериментальних майданчиках [3].

Проведений нами аналіз теоретичних джерел свідчить про те, що в психолого-педагогічній літературі недостатньо висвітлена проблема спеціальних компетентностей в процесі професійної підготовки вчителів географії, відсутнє чітке визначення даної проблематики, неоднозначно розглядається структура, що ускладнює пошук системи адекватних способів формування та розвитку компетентності студентів географів та дослідження ефективності варіативних програм переформатування вузівської освіти.

Постановка завдання Метою даної роботи здійснення теоретичного аналізу з проблематики дослідження формування спеціальних компетентностей в процесі підготовки майбутніх вчителів географії в процесі фахової підготовки. Спираючись на ґрунтовні наукові дослідження та власний досвід висвітлити технологічні аспекти формування спеціальних компетентностей майбутнього вчителя географії, виявити сутність ключових понять, та їх складових і обґрунтувати форми та методи для використання їх у навчальному процесі.

Виклад основного матеріалу У багатьох країнах вже змінилося ставлення суспільства до формування особистості людини, а також склалася система інвестицій, таких як вклад в освіту, науку, самовдосконалення, охорону здоров'я, інтелектуальну мобільність, та в пошук економічно-значущої інформації, що забезпечують виробничий, тривалий за своїм характером, ефект підвищення професійної кваліфікації, плідні здібності фахівця і тим самим продуктивність праці. Це забезпечило теоретичне обґрунтування для прискореного розвитку системи освіти та підготовки фахівця. Програми професійної підготовки стали розглядатися як ефективне знаряддя боротьби з негативними соціальними проблемами. Всі ці ідеї в педагогічній науці лягли в основу принципово-нового компетентнісного підходу.

Компетентність – синтетичне поняття, яке може розглядатися як здатність вирішувати завдання, кореспондуючі з реальними життєвими ситуаціями. Вчені виділяють більше 30 компонентів компетентності, відносно не залежних один від одного. Одні ставляться до сфери когнітивної, інші - до емоційної, треті - до ціннісної [7].

Спеціальні компетенції відображають специфіку конкретної предметної або надпредметної сфери професійної діяльності, зокрема вчителя географії. Спеціальні компетенції можна розглядати як реалізацію ключових і базових компетенцій в галузі навчальної дисципліни географії.

Таким чином, компетентнісний підхід фіксує і встановлює підлеглисть знань умінням. Поняття «компетентність», якщо говорити про структуру підготовки фахівця (включає мету, зміст, засоби, результат), вживається стосовно мети і результату. «Компетентнісний підхід, будучи орієнтованим, передусім, на нове бачення цілей і оцінку результатів професійної освіти, пред'являє свої вимоги і до інших компонент освітнього процесу - змісту, педагогічних технологій, засобів контролю і оцінки. Головне тут - це проектування і реалізація таких технологій навчання, які створювали б ситуації включення студентів в різні види діяльності (спілкування, рішення проблем, дискусії, диспути, виконання проєктів)» [4].

При здійсненні університетської підготовки вчителя географії повинна враховуватися необхідність комплексного формування компетенцій як географічної, так і педагогічної спрямованості. За умови ефективної організації польових практик і відповідальному ставленні до них студентів, дана форма роботи забезпечить майбутніх педагогів необхідними знаннями та вміннями, які можуть бути використані в роботі з учнями.

Студент-географ повинен, насамперед, володіти такими елементарними компетенціями, як: інформаційна, комунікативна, кооперативна, моральна, продуктивна і проблемна компетенції. З цих складових складені ключові компетенції, а саме: самоосвітня, дослідницька, методологічна, організаційна, прогностична та інші.

Технологію формування спеціальних компетенцій майбутнього вчителя географії можемо представити чогирма компонентами, а саме:

1. Використання можливостей навчальних дисциплін професійного циклу у формуванні спеціальних компетенцій майбутніх педагогів.

Даний напрямок має великий потенціал у формуванні спеціальних компетенцій студентів і відрізняється різноманітним спектром предметів.

Основне завдання у зв'язку з поставленою метою полягає в реструктуризації змісту різних спеціальних дисциплін, а особливо, «Загальне землезнавство», «Топографія з основами геодезії», «Фізична географія материків і океанів», «Геологія загальна та історична» з метою посилення в їх змісті екологічної, хорологічної парадигми та цілеспрямовано вирішувати і завдання реалізації міжпредметних, міжциклових зв'язків у формуванні компетенцій майбутніх педагогів, враховувати індивідуальні мотиви, здатність до навчання, інтереси студентів, що має безпосередній вихід на формування спеціальних компетенцій.

2. Формування спеціальних компетенцій у студентів ВНЗ в процесі науково-дослідної роботи

Спостерігається пряма закономірність між особистісними характеристиками студента, його вмінням і бажанням застосовувати теоретичні знання на практиці ще в процесі навчання і ступенем сформованості спеціальних компетенцій майбутніх педагогів. Для залучення студентів до поглибленої дослідницької діяльності задіяна науково-дослідна робота студента (НДРС). У роботі використовується весь комплекс форм і методів НДРС, куди включені гуртки та проблемні групи; студентське наукове товариство, тощо. Це дає можливість розробити підходи до технології формування компетентності майбутнього педагога вже з перших років навчання у ВУЗі, а також здійснювати безперервний моніторинг даного процесу і при необхідності вносити корективи. Тобто майбутній вчитель географії опиняється в ситуації проектування власної предметної діяльності в обраній ним сфері, зіштовхується з необхідністю аналізу наслідків своєї роботи. Навчальна активність набуває більш безперервний і вмотивований характер. Прагнення молодих географів-фахівців до розвитку власних дослідницьких потреб є серйозною мотивацією для їх навчання як дослідників з метою формування творчого професіоналізму. Отже, дослідницька діяльність студентів, сприяє активізації позицій студентів в освітньому процесі, розвитку творчої активності і успішному формуванню дослідницької компетентності.

3. Формування спеціальних компетенцій в період польових практик.

Польова практика займає значне місце в професійній підготовці вчителя географії. На практиці формуються ключові, базові, спеціальні компетенції, що відображають специфіку географічної професійної діяльності. Ефективність польової практики залежить, насамперед, від якості її організації, а також (що дуже важливо враховувати) від емоційного настрою студентів. Тому варто зазначити, що даний компонент необхідно вдосконалювати, урізноманітнювати, систематизувати та збільшувати кількість годин відведених на проведення даних практик. Навчальний план кожного року має включати наприкінці проведення польової практики, яка закріплює та вдосконалює продуктивну компетентність майбутнього вчителя географії та формує особисті якості вчителі в процесі проходження практик. В ході польової практики студент опановує комплекс компетенцій, структура яких визначається типом професійних задач, які передбачені освітньою програмою. Здобута компетентнісна сукупність повинна забезпечити можливість майбутньому бакалавру чи магістру географії виконувати задачі в таких видах діяльності, як науково-дослідна, проектно-виробнича, організаційно-управлінська, просвітницька та педагогічна.

4. Роль педагогічної практики у формуванні професійної компетентності майбутнього вчителя географії

Реалізація компетентнісного підходу в період проходження педагогічної практики займає високий щабель у ряду таких комплексних інновацій, як профільне навчання, мережеве співробітництво, державно-суспільне утворення. До найголовніших задач педагогічної практики відносимо наступні: здобуті професійні якості майбутнього вчителя, поглиблення та закріплення отриманих знань в галузі педагогіки, методики, психології,

спеціальних дисциплін та використання їх на практиці для вирішення конкретних проблем, адаптації в педагогічному колективі тощо. Тут повинні бути задіяні всі учасники освітнього процесу: адміністрація факультету, студенти та викладачі, адміністрація школи, вчителі-предметники, самі учні, їхні батьки. Тому розробка моделі інтегрованого освітнього процесу на основі компетентнісного підходу може стати фундаментом багаторічної роботи педагогічних колективів школи і ВУЗу. Тобто, педагогічна практика майбутніх вчителів географії – яскравий за своїми враженнями і дуже цінний з точки зору набуття досвіду та інформативний період становлення педагога-географа.

Для формування ціннісно-змістовних компетенцій у студентів важливий відбір змісту освіти та форм його реалізації в навчальному процесі. Системотвірним фактором процесу відбору служить модель фахівця. Моделлю фахівця може виступати опис того, до чого має хист фахівець, до виконання яких функцій він підготовлений, якими якостями володіє. Адекватність моделі поставленої мети виявляється в тому, що вимоги при описі моделі виконані в тій мірі, що достатні для досягнення мети.

Реальна картина така, що затребувана багато років кваліфікаційна модель, жорстко обумовлена об'єктом і предметом праці, сьогодні поступово витісняється моделлю професійного вигляду спеціаліста на компетентнісній основі.

Вважаючи, що компетентність не варто протиставляти професійній кваліфікації, висувається ідея про системну модель фахівця, асиміляції переваги кваліфікаційної та компетентнісної моделей, і це здається правильним. Акцент у підготовці будь-якого фахівця, згідно системної моделі, зміщується в область соціально-особистісних і загально-професійних компетенцій при наявності блоку спеціальних компетенцій, які забезпечують вирішення завдань об'єктної та предметної підготовки. Моделі бакалавра і магістра будуть відрізнятися набором компетенцій у зазначених блоках і глибиною освоєння матеріалу, пов'язаного з конкретними компетенціями.

Висновок:

1. В умовах реалізації компетентнісного підходу в освіті сучасний вчитель виступає в ролі виконавця багатьох педагогічних функцій, тому необхідно використовувати методи і форми навчання, як самостійні засоби досягнення визначеної педагогічної мети, а основний результат навчання осмислений досвід дії. Майбутній вчитель географії повинен застосовувати в своїй діяльності якомога більше компетентного «креативу», особливо в організації позакласної та позаурочної роботи та в оригінальний спосіб стимулювати учнів.

2. Необхідно максимально-наближувати мету освіти до реалій сучасного світу, повинні бути практичні інструменти, а не заклики чи ідеали, процес освіти представити з позиції життєвих перспектив, необхідно співпрацювати, співчувати та в свою чергу лідирувати у взаєминах зі студентами, важливо також моніторити нову інформацію, демонструвати теоретичні та практичні знання, застосовувати геоінформаційні системи.

3. Вчитель залишається ключовою фігурою в передачі знань та соціального досвіду молодим поколінням, тому від рівня його компетентності в результаті залежить якість навчання і виховання.

4. Чітке уявлення про компетентні вимоги до майбутніх вчителів географії необхідне для об'єктивної оцінки якості праці вчителя, успішної організації системи підготовки та перепідготовки вчительських кадрів. Але в умовах науково-технічного прогресу, глобалізації роль учителя дещо спотворилась він має виконувати роль фільтрувальника в жорстких умовах інтернет-буму має наголошувати на достовірності тієї чи іншої інформації.

5. Сучасність диктує жорсткі правила, які вимагають від працівників освіти вдосконалюватися та встигати за шаленим ритмом розвитку інтернет-індустрії, тому для реалізації компетентнісного підходу в освіті, при оцінці майбутнього вчителя географії необхідно робити акцент перш за все, на готовності до постійного професійного росту, набуття нових компетенцій, на сформованості його індивідуальної, професійної позиції як викладача.

До перспективних напрямків Ми відносимо розробку технології формування окремих компетенцій в межах кожної навчальної дисципліни навчального плану на пряму підготовки «Географія».

Список використаних джерел

1. Адольф В. А. Теоретические основы формирования профессиональной компетентности учителя : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Адольф Владимир Александрович. – М., 1998. – 357 с.
2. Варданян Ю. В. Строение и развитие профессиональной компетентности специалиста с высшим образованием (на материале подготовки педагога и психолога) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / Варданян Ю. В. – М., 1999. – 256 с
3. Еремина Н. С., Щербакова Т. К. Модель содержания профессиональной деятельности учителя географии на основе компетентностного подхода // Вестник Ставропольского гос. ун-та. – Ставрополь, 2010. – Вып. 71. – С. 250-263.
4. Ибрагимов Г. И. Компетентностный подход в профессиональном образовании [Электронный ресурс] / Г. И. Ибрагимов // *Educational Technology & Society*. – 2007. – № 10(3). – Режим доступа: http://ifets.ieee.org/russian/depositary/v10_i3/html/3_Ibragimov.htm
5. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. – Київ : К.І.С., 2004. – 112 с.
6. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация : [пер. с англ.] / Дж. Равен. – М. : Когито-Центр, 2002. – С 53-63.
7. Современный педагог: гуманитарные технологии – компетентность – профессиональный потенциал / И. В. Гладкая, Е. Н. Глубокова, А. В. Мосина ; под ред. Н. В. Седовой. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2007. – 143 с.

References

1. Adolf, VA 1998, *Teoreticheskie osnovy formirovaniya professional'noy kompetentnosti uchitelya*, Moskva.
2. Vardanyan, Yu V 1999, *Stroenie i razvitie professional'noy kompetentnosti spetsialista s vysshim obrazovaniem (na materiale podgotovki pedagoga i psikhologa)*, Moskva.
3. Eremina, NS & Shcherbakova, TK 2010, 'Model' soderzhaniya professional'noy deyatel'nosti uchitelya geografii na osnove kompetentnostnogo pokhoda', *Vestnik Stavropol'skogo gosudarstvennogo universiteta, Stavropol'*, iss. 71, pp. 250-263.
4. Ibragimov, GI 2007, 'Kompetentnostnyy podkhod v professional'nom obrazovanii' *Educational Technology & Society*, no 10 (3), <http://ifets.ieee.org/russian/depositary/v10_i3/html/3_Ibragimov.htm>.
5. Ovcharuk, OV (Ed.) 2004, *Kompetentnisnyi pidkhd u suchasni osviti: svitovyi dosvid ta ukrainski perspektivy: Biblioteka z osvimoj polityky*, K.I.S., Kyiv.
6. Raven, Dzh 2002, *Kompetentnost' v sovremennom obshchestve: vyyavlenie, razvitie i realizatsiya*, Kogito-Tsentr, Moskva.
7. Gladkaya, IV, Glubokova, EN & Mosina AV 2007, *Sovremennyy pedagog: gumanitarnye tekhnologii – kompetentnost' – professional'nyy potentsial*, Izdatel'stvo RGPU im. A. I. Gertsena, Sankt-Peterburg.

Стаття надійшла до редакції 02.10.2016р.